

BİR EPİK KAHRAMAN: MANAS'IN YOLDAŞI ALMAMBET*

Dr. Öğr. Üye. Serdar ŐİMŐEK*

ÖZ

Toplumların kimlik ve aidiyet bilinci kazanmasında önemli işlevler üstlenen kaynaklardan biri de destanlardır. Kahramanlık çağının değerlerini temsil eden olağanüstü bahadırların dűřmanlarıyla giriştiği műcadeleleri esas alan destanlar, esasen milletlerin sözlű tarihlerini, kültűrel yapılarını yansıtmaları bakımından son derece önemlidir. Türk destancılık geleneğinin başat anlatılarından Manas destanı da Kırgız Türklerinin kültűrel kimliğini şekillendiren en önemli kültür hazinesidir. Söz konusu destan, tip ve motif zenginliği bakımından da dikkati çekmektedir. Özellikle kahraman Manas'ın epik macerasında onunla birlikte műcadele eden kırk yiğit, kahraman için vazgeçilmez bir değere sahiptir. Her biri farklı hususiyete sahip kırk yiğit arasında, merkezî kahraman Manas'ın en yakınlarından biri olan Almambet'in önemli yeri bulunmaktadır. Destanda tıpkı Manas gibi, biyografisine yer verilen kahramanlardan biri olan Almambet gerek sahip olduğu üstün vasıfları gerekse epik hikűyedeki rolű bakımından destanın önde gelen figűrlerinden birini teşkil etmektedir. Destanın çeşitli varyantlarında Almambet'in epizodu yer almaktadır. Bu epizot, destanın İslam idealini vurgulayan önemli epizotlardan biri kabul edilmektedir. Zira Almambet, İslamiyet için kendi yurdunu terk etmektedir. Bu çalışmada destanın merkezî kahramanı Manas'ın en önemli yoldağı Almambet'in kimliği, özellikleri ve destandaki rolű üzerinde durulacaktır. Destanın bütün varyantlarında karşımıza çıkan Almambet'in kimliği ve tipolojik özelliklerinin tespit edilmesi, tarihî ve destani şahsiyetinin incelenmesi, destan kahramanlarının tipolojik özelliklerini esas alan araştırmalara önemli bilgiler sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Folklor, Destan, Manas Destanı, Almambet.

AN EPIC HERO: MANAS'S COMPANION ALMAMBET

ABSTRACT

Epics are one of the sources that play an important role in helping societies gain a sense of identity and belonging. Epics based on the struggles of extraordinary heroes and enemies, representing the values of the heroic age, are essentially important in terms of reflecting the oral histories and cultural structures of the nations. The Manas epic, considered one of the most important narratives of the Turkish epic tradition, is the most important cultural treasure that shapes the cultural identity of the Kyrgyz Turks. The epic in question also draws attention in terms of its type and motif richness. Especially in the epic adventure of hero Manas, the forty brave who fight with him have an indispensable value for the hero. One of Manas's comrades is Almambet. Almambet, whose epic biography is included in the epic just like the central hero, is one of the leading figures of the epic in terms of both his superior qualities and his role in the epic story. In this study, the identity, characteristics and role of Almambet, the most important companion of Manas, the central hero of the epic, will be emphasized. Determining the identity and typological features of Almambet, who appears in all variants of the epic, and examining his historical and epic personality will provide important information for research based on the typological features of the epic heroes.

Key Words: Kyrgyz, Folklore, Epic, Manas Epic, Almambet.

* Bu makale, 25 Kasım 2020 tarihinde Van'da düzenlenen "2. Uluslararası Türkoloji Arařtırmaları" sempozyumunda sunulan sözlű bildirinin makale hűline dönűřtürűlműş şeklidir.

* Bilecik Őeyh Edebalı Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakűltesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölűmű/Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, serdar.simsek@bilecik.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6486-2249

Giriş

Kahramanlık çağının efsanevi anlatıları olarak nitelendirilen ve genellikle sözlü kültür ortamında üretilen destanlar, yalnızca epik mücadeleleri yansıtan eserler değil; aynı zamanda ait oldukları toplumların kültürel dünyasını, dinî inanışlarını ve zaman içerisinde geçirdikleri zihniyet değişikliklerini de yansıtan önemli kültürel anlatılar olarak değerlendirilmektedir. Bu anlatılar, bilhassa toplumların hayat tarzlarının ve yerleşik kabullerinin izlerini taşımakta ve geçmişle ilişkisini sağlamaktadır. İşte bu anlatılar arasında Kırgız epik yaratıcılığının zirvesi Manas destanı özel bir yer işgal etmektedir. Bilindiği gibi Kırgız Türklerinin kolektif bellek bilgisinin korunması ve aktarılması sürecinde önemli işlevler üstlenen sözel anlatılardan kabul edilen Manas destanı, Kırgız Türklerinin kahraman Manas'ın liderliğindeki epik mücadelesini hikâye etmektedir. Destan üzerine yapılan çoğu çalışmada teşekkül, aktarım ve muhteva vb. konuların temel alındığını söylemek mümkündür. Bu alanlarda özellikle Kırgız ve Rus araştırmacıların dikkate değer mesai sarf ettikleri, ortaya koydukları eserlerle Manas araştırmalarının gelişme kaydettiği bilinmektedir.¹ Diğer yandan destandaki kahramanların tipolojik özelliklerini dikkate alan ve farklı perspektiflerle çözümleyen araştırmalar da bulunmaktadır. Fakat birkaç çalışma dışında (Jirmunskiy 2011; Temur 2012; Yıldız 2017) söz konusu çalışmaların genellikle merkezî kahramanın üzerine bina edildiğini, destandaki zengin figüratif yapıyı teşkil eden kahramanlar hakkında ayrıntılı çalışmaların yapılmadığı görülmektedir. Şüphesiz bu durum, kahramanın biyografisi olarak da tanımlanan destan türüyle ilgili çalışmaların daha ziyade merkezî kahramana yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki Manas gibi değişik varyantlara sahip, oldukça hacimli bir eserin mitolojik, dinî, tarihî özellikleri bakımından bütün yönleriyle incelenebilmesi için, figüratif yapının da ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

Bilindiği gibi yalnızca destanlarda merkezî kahraman olay örgüsünde birinci kahramandır. Kolektif değerlerin temsil edildiği en önemli figür olan merkezî kahraman (Temur, 2012: 7-14) aynı zamanda millî ruhun ve bağımsızlığın timsali olarak işlenir. Öte yandan merkezî kahramanın epik mücadelesine eşlik eden ve çeşitli işlevleriyle ön plana çıkan diğer kahramanlar da bulunmaktadır. Esasen kahramanın anlatıdaki merkezî rolü, kendi çevresini kuşatan bu grupla gerçekleşir. Başka bir ifadeyle, epik anlatılar, merkezî kahramanın biyografisi etrafında şekillense de şüphesiz bu şekillenme kahramanla birlikte mücadele eden kişiler sayesinde oluşur. Denilebilir ki kahramanın ülküsü, macerası, arka plandaki toplumla var olur. O, bir bakıma ait olduğu topluluğun inşa ettiği bir tiptir.

Manas destanında kahramanın epik macerasında yanında bulunan, mücadelesine ortak olan kırk çoronun/yiğidin önemli bir yeri bulunmaktadır. Grup olarak belli davranış kalıbını sergileyen kırk yiğit, "epik anlatıda bir milletin inanç ve

¹ Manas destanıyla ilgili çalışmalar arasında 1995 yılından neşredilen iki ciltlik Manas Ansiklopedisi'nin önemli yeri bulunmaktadır. Destanla ilgili her türlü konuda bilgi veren söz konusu eser, Manas araştırmalarının birikimi sonucunda çeşitli uzmanlar tarafından kaleme alınmıştır. (ME, 1995). Diğer yandan Rus araştırmacı V. M. Jirmunskiy'nin Manas, Alpamiş, Dede Korkut vb. Türk destanlarını karşılaştırmalı bakış açısıyla incelediği eserleri oldukça önem arz etmektedir. Detaylı bilgi için bk. (Jirmunskiy, 2011).

bağımsızlık idealini şahsında toplayan bir tip olan merkezî kahramanın gerçek ya da metafizik âlemden kendisine yardım etmesi için seçilmiş ya da gönderilmiş yardımcıları” (Temur 2012: 103) niteliğindedir. Kahramanın manevi âlemdeki en önemli koruyucuları olan kırk çiltenin (kırklar) maddi âlemdeki karşılıkları kabul edilen kırk yiğit, destanda kahramanı muhtemel tehlikelerden koruyan bahadırlar olarak yer alırlar. Destanda Manas’ın kırk çorosu arasında Bakay, Almambet, Acıbay, Macik, Tölgöcü Kara Tölök, Sırgak, Böğöl, Çubak gibi farklı beceri ve özelliklere sahip kahramanlar vardır. Destanda, kırk yiğidin bir kısmının sadece isimleri anılırken, diğer yiğitlerin ise Manas’ın yanında aktif rolleri bulunmaktadır (Botoyarov 1995: 379). İşte bu kırk yiğidin arasında Almambet’in dikkate değer bir konumu bulunmaktadır. Değişik varyantlarda Kırgızların baş düşmanları Kitay veya Kalmuk kavmine mensup bir bahadır olarak yer alan Almambet, İslamiyet’i benimser ve Manas’ın ordusuna katılarak Kırgız kimliğiyle eski yurduna karşı savaşıır. Onun hikâyesi, destanın çeşitli varyantlarında işlenen önemli epizotlardan biridir. Nitekim destan üzerine yapılan tipolojik araştırmalarda da bu durum özellikle vurgulanır. Bu çalışmada Manas destanının önemli kahramanlarından Almambet’in tarihî ve destanî şahsiyeti üzerinde durulacaktır.

1. Manas’ın Yoldaşı Almambet

Bilindiği gibi destan kahramanının yardımcıları arasında grup olarak öne çıkan kırk yiğit, genellikle aynı boya mensuptur. Kahramanın yardımcıları arasında yer alan kırk yiğidin isimleri genellikle bilinmez. Fakat Manas destanında kırk çoronun/yiğidin isimleri ve özellikleri ayrıntılı bir şekilde bilinmektedir. Diğer yandan merkezî kahramanın epik macerasında farklı sosyo-kültürel çevreden gelip kendi ordusuna dâhil olan yardımcı kahramanlara da rastlanmaktadır. Bu kahramanların esas işlevi, epik macera sırasında gidilen uzak diyarlardaki önemli vazifeleri yerine getirmektir. Zira destan kahramanının uzak diyarlardaki düşmanlarıyla mücadelesinde bilgi ihtiyacı da gündeme gelir. Uzak diyarlara yapılan seferlerdeki zorlukların aşılmasında, o diyarları iyi tanıyan ve o diyarlardaki gizli ilimlere de vâkif, yabancı soylu yardımcıları ön plana çıkarmaktadır (Balkaya 2017: 27-29). İşte böyle bir ideal yardımcı kahraman, Manas destanında Almambet olacaktır. Nitekim kahraman Manas’ın Çin/Kalmuk seferlerinde en önemli yardımcısı Almambet’tir. Çünkü Çin/Kalmuk diyarının her çeşit bilgisine, gizli ilimlerine Almambet vâkıftır.

Almambet’in gelişi/Manas’a katılması, destanın hemen hemen bütün varyantlarında karşılaşılan bir epizottur. Bilhassa kimi araştırmacılarca destanın en mükemmel varyantı kabul edilen Sağımbay Orozbekov’un varyantındaki Almambet bölümü, son derece zengin unsurlar ihtiva etmektedir. Diğer yandan destanı oluşturan belli başlı epizotlar incelendiğinde Almambet’in merkezî kahramana yakın tipolojik özelliklere sahip olduğu ve aynı zamanda hiyerarşik yapıda önemli bir yer işgal ettiği hemen anlaşılır. Destanın ana olay örgüsünün temel vakalarından biri, düşman Almambet’in İslamiyet’i benimseyerek Manas’ın ordusuna katılması teşkil eder. Aynı şekilde gerek destandaki epik biyografisinin ayrıntılı işlenişi, gerekse Manas ve Kutubiy gibi kırk çiltene görebilme imtiyazına sahip olması, yadacılık yeteneği vb. onun epik kurgudaki önemine işaret eden birkaç unsurdan biridir.² “Esasen bir alt tip olarak

² Manas ile Almambet’in arasındaki dostluk, Alpamış destanındaki Alpamış ile Karacan arasındaki dostluğu ve ilişkiyi hatırlatmaktadır. Özellikle Karacan’ın anlatıdaki işlevi itibarıyla

Almambet'in varoluşu, Manas ile karşılaşmasıyla başlar. Aynı zamanda Almambet'in bir alt tip olarak anlatıdaki işlevi, karşıt değerden ülkü değere dönüşümü simgelemektir. Almambet bu noktadan sonra gerek epik biyografisi gerekse de verdiği mücadelelerle neredeyse Manas kadar destandaki olay çizgisinde ana eksene oturur" (Temur 2012: 17). Denilebilir ki, kahramanın kurguda üstlendiği işlevlerin benzerini Almambet üstlenir. O, sadece sıradan bir yardımcı değil, Manas'ı bütünleyen kahraman konumundadır. Bu yüzden anlatıda birinci dereceden etkisi olmasının yanında baba-oğul mücadelesini, din çatışmasını, kimlik krizini de şahsında toplayan bir kahramandır.

Destanda Almambet'in biyografisi çeşitli varyantlarda ayrıntılı bir şekilde anlatılır.³ Bu epizotta, aynı Manas'ta olduğu gibi mucizevi doğumu, Hızır tarafından isminin konulması, gençliği, ilk kahramanlıkları, Müslüman olup Manas'ın safına geçmesi anlatılır (Musayev 1995: 33-37).⁴ Elbette çeşitli manasçıların varyantlarında Almambet ile ilgili farklı unsurlara tesadüf edilmektedir. Fakat onun tipolojik özellikleri, destandaki konumu ve işlevi, bütün varyantlarda muhafaza edilir. Esasen Almambet'in bütün varyantlardaki ortak özelliği, bir inanç kahramanı olarak Manas'ın ordusuna katılıp kendi memleketine karşı savaşmasıdır. Bu itibarla ikili karakter özelliği sergilediği söylenebilir. O öncelikle inanç kahramanı hüviyetindedir. Zira kimi varyantlarda doğuşundan itibaren Müslüman olarak takdim edilmesi ve daha sonra inancı uğruna mensubu olduğu Kalmuk/Çinli topluluğundan gerçek inanç sahipleri Kırgızların arasına dâhil olması, bunun açık bir tezahürüdür. Ayrıca tıpkı şaman, yadacı gibi yada taşını kullanabilme yeteneğine sahip olmasıyla birlikte birtakım gizli ilimlere vâkıf olarak epik mücadelede roller üstlenmesi, mitik tabakaya ait daha arkaik bir karakterini de ortaya çıkarır. Almambet'in bu bilgileri kendi soyundan öğrendiği destanda belirtilir (Mukasov 1995: 32-33).

Almambet üzerinden verilen din değiştirme, aynı zamanda gerçek inanç sahiplerinin değer ve kabullerinin onaylanması şeklinde de okunabilir. Diğer yandan karşıt değerlerin çatışması, din alanında da kendini gösterir. Böylece destandaki tarafların inanç uğruna da savaştıkları gösterilir. Esasen dinler arasındaki çatışmanın somut olarak anlatıldığı tip Almambet'tir. Kahraman Almambet'in doğuşundan itibaren dinî kimlik kazandığının gösterilmesi, onun ilahî bir vazifeyle yükümlü olduğu şeklinde yorumlanabilir. Manas'ın geçirdiği erginleşme/aydınlanma aşamalarını Almambet de yaşar. Destandaki Almambet'in doğumu ve çocukluğu, ilk kahramanlığı (Manas 2006: 13-46), kırklarla karşılaşması (Manas 2006: 47-54), yurdundan ayrılıp Kököçö'nün yurdunda Müslüman olması (Manas 2006: 55-100), Manas'ın ordusuna katılması (Manas, 2006: 100-401) gibi bölümler, kahraman oluş sürecini açıklayan bölümlerdir.

Almambet ile oldukça benzer bir rolde olduğu söylenebilir. Zira Kalmuk Karacan yabancı/düşman boya mensup bir putperest kahramandır ve sonradan Müslüman olarak Alpamiş'in ordusuna katılır (Reichl 2011: 180-181).

³ Almambet'in epizodu kimi varyantlarda ayrı bir bölüm olarak yer almaz, bazen Çoñ Kazat gibi başka bölümlerin içinde işlenir. Almambet'in epizodunun muhtelif varyantlar arasındaki farklılıklarına ilişkin bk. (Manas 2006: 755-767).

⁴ Manas'ın yiğitleri arasında yer alan Akbalta'nın oğlu Çubak'ın da destanda ayrıntılı biyografisine yer verilir. Noygut boyuna mensup Çubak'ın biyografisi de geleneksel unsurlar taşımaktadır. Bu yönüyle Manas ve Almambet'in biyografisiyle benzerlik gösterir (Jirmunskiy 2011: 66).

1. Tarihî Kahraman Olarak Almambet

Manas destanının ve destan kahramanlarının tarihle olan ilişkilerinin tespit edilmesi, destanın çeşitli problemleri üzerine çalışan araştırmacıları meşgul eden sorunların başında gelmektedir. Destanların genellikle birtakım tarihî olaylardan beslendiği, özellikle bu olaylarda rol alan kahramanların etrafında teşekkül ettiği görüşü dikkate alındığında araştırmacılar, Manas destanının da hangi dönemde teşekkül ettiğine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁵ Buna göre, birtakım araştırmacılar, destanın tarihî zemininin genellikle 9. ve 10. yüzyıllarda oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Aynı şekilde Almambet tipinin de bu yüzyıllarda yaşamış gerçek bir şahsiyet olduğunu veya prototipinin bu yüzyıl içinde oluşmaya başladığını düşünmüşlerdir. A. Bernştam ve P. Sarıpbekov gibi araştırmacılar, Almambet'in tarihteki prototipinin ve imajının oluşmasında, 840 yılında Kırgız-Uygur Savaşı esnasında Kırgızların safına geçen Uygur kumandanı Külüg Baga'nın önemli bir etkisinin olduğunu kabul ederler (Useev 2019: 127). Zira destanda Almambet'in babası Azizkan, Kıtay hanları Kankan, Esenkan, Alooke ile kardeş gösterilmiştir. Aynı şekilde tarihî kişilik Külü Baga'nın boyu Edizder'in de Uygurların on beş boyundan biri olması, destan kahramanı Almambet ile Uygur Küli Baga arasında ilgi kurulmasını sağlamıştır (Sarıpbekov 1995a: 83). V. M. Jirmunskiy ise Almambet'in Uygur Güylü Baga/Külü Baga ve sevgilisi Burulçı ile Uygur kağanının eşi Tayho arasında ilgi kurulmasını pek mantıklı bulmaz. Ona göre Orta Çağın başlarında boylar ve kavimler arasında düşman tarafına geçişler, oldukça sıradan bir durumdur. Ayrıca Türk boylarının otoritelerini güçlendirmek ve hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak için Kıtay prensesleriyle evlendikleri de göz önüne alındığında, Almambet ile Burulçı'nın tarihi ilk örnekleri olarak gösterilen şahsiyetlerle ilgisinin bulunmadığını belirtir (Jirmunskiy 2011: 75).

Kırgız araştırmacı M. Mamırov ise Almambet'in prototipinin izlerini Hun hükümdarı Mete'de bulur. Ona göre Mete'nin babasıyla mücadelesi, Almambet'in hikâyesinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Diğer yandan İslami Oğuz Han destanında yer alan baba-oğul mücadelesindeki dinî çatışma da hikâyenin İslami renk kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca çeşitli tarihlerde kendi memleketlerini terk edip Kırgızlar arasında yaşayan Çinli Li Lin, Kalmuk Hargartsug gibi şahsiyetlerin de Almambet'in tipolojisine katkı sağladığını belirtir (Mamırov 2017: 431-464).

Destan kahramanı Almambet'in prototipinin oluşmasında Cungarya döneminin hayli önemli olduğu da iddia edilmektedir. Bilindiği gibi Kırgız ve Kazak Türklerinin Kalmuk olarak adlandırdıkları Cungarlar (Oyrotlar) ile savaşları, kahramanlık hikâyelerine de yansımıştır (Kara 2010). İşte Almambet epizotunun teşekkülünde de bu dönemin hatıralarının sebep teşkil ettiği ve onun bu dönemde yaşamış Kalmuklara mensup tarihî şahsiyet olduğu öne sürülmektedir. Destandaki kahramanların prototiplerinin 15. yüzyıldan sonra görülmeye başladığını, aynı şekilde savaş sahnelerinin bu dönemdeki tarihî Kırgız-Kalmuk savaşlarının destanda işlenerek millileştirildiği kabul edilmektedir. Bununla birlikte Cungar hanları Esen Tayçı, Han Honoy, Congor, Alayku gibi tarihî kişiliklerin destanda Esen Han, Konurbay, Alooke olarak yansımaları bu tezin güçlü delillerinden sayılmaktadır (Yılmaz 1999: 30-31).

⁵ Manas destanındaki tarihi tabakalar hakkında detaylı bir inceleme için bk. (Kayhan 2005).

Manas destanı ile Orhun yazıtlarında işlenen olaylarla birtakım paralellikler bulunduğunu önen süren araştırmacılar da bulunmaktadır. Manas destanıyla yakından ilgilenen Muhtar Avezov, A. Troyakov gibi araştırmacılar, Köktürk yazıtlarıyla Manas destanı arasında savaş sahneleri, ağıtlar, epitetler, formeller gibi muhteva özellikleri açısından dikkat çekici benzerliklerinin bulunduğunu, iki metin arasında karşılaştırmalı incelemelerin yapılması gerektiğini vurgulamışlardır (Useev 2017: 55-56). İşte böyle bir yöntemi benimseyen Kırgız araştırmacı Nurdin Useev, destanın Sagımbay Orozbekov, Sayakbay Karalayev ve Cusup Mamay varyantlarını esas alarak Almambet'in tarihsel kişiliğiyle ilgili üretilen son teorilerden birini öne sürer. Manas destanı ile Köktürk harfli yazıtları karşılaştırmalı bir yöntemle inceleyen Useev, Almambet ile II. Köktürk Kağanlığı'nın bilge veziri Tonyukuk arasında ilgi kurmaktadır. Aynı şekilde Almambet'in oğlu Kül Çoro ile Küli Çor arasında birtakım benzerlikler bulunduğunu belirtir. İlk olarak II. Köktürk Kağanlığı'nın kurulmasında Tonyukuk'un ifa ettiği hizmetleri, kağana ve onun mücadelesine bağlılığı ile Almambet'in Manas'ın epik macerasındaki rolü ve vazgeçilmez değeriyle karşılaştırır. Dahası Tonyukuk ile Almambet 'in Çin'de doğup büyümeleri, iyi eğitim görmeleri, üstün savaş zekâsına sahip komutan olmaları vb. pek çok ortak özelliğe sahip olduğuna işaret eder. Fakat bu iki şahsiyet arasında ilgi kurulmasını sağlayan en dikkate değer özelliğin her ikisinin de Türkler lehine saf değiştirmesidir. Böylelikle Almambet'in tarihteki prototipinde Tonyukuk'un izini bulur. Hiç değilse Almambet'in tipolojik özelliklerinin çizilmesinde devlet adamı, vezir Tonyukuk'un özelliklerinin dikkate alındığını öne sürer. Aynı şekilde Almambet'in oğlu Kül Çoro ile Tonyukuk'un yakın akrabası olarak düşünülen Küli Çor ile benzerlik kurarak destandaki kahramanların imajında tarihsel şahsiyetlerin ve olayların önemli payı olduğunu vurgular (Useev 2017: 244-253; Useev 2019).

Almambet'in ve diğer destan kahramanlarının tarihî şahsiyetlerle ilişkisi hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında gerçekten de birtakım benzerlikler bulunduğu görülmektedir. Almambet'in tipolojik özellikleriyle tarihî bir şahsiyet arasında birtakım izlerini taşısa da destanın farklı tarihî tabakalara sahip olduğu gözden uzak tutulmaması gerekir. Aynı zamanda halk muhayyilesi ve destancıların eliyle destanî şahsiyete dönüşen kahramanların prototiplerini tespit etmek son derece güçtür.

2. Destan kahramanı olarak Almambet

Manas destanında Almambet'in tarihte yaşamış gerçek bir şahsiyet olup olmadığına dair öne sürülen görüşlerin henüz kesinlik kazanmadığını belirtmek gerekir. Esasen destan kahramanlarıyla birtakım tarihî şahsiyetler arasında paralellik kurmak, kimi zaman destan türünün özelliklerini dikkate alınmamasına sebebiyet verir. Destanlar, milletlerin tarihî macerasındaki olayları, savaşları ve diğer unsurları ihtiva eden bir tür olmasının ötesinde, tarihteki kahramanların efsanevi bir kimliğe dönüşümün anlatılarıdır. Diğer yandan destan kahramanlarının bütünüyle tarihte yaşamış şahsiyetler olarak kabul edilmesi de pek mümkün değildir. Her destan kahramanı tarihteki kahramanlardan hareketle prototipinin teşekkül etmesine rağmen, halk muhayyilesinin yaratıcılığı ve anlatıcıların tasarrufları neticesinde zaman içerisinde oluşan destanî kimliği yeni unsurlarla zenginleşir. Onlar bir bakıma geleneğin tayin ettiği kurmaca dünyanın figürü hâline gelirler. Nitekim Dede Korkut hikâyelerinin mihver şahsiyeti Salur Kazan'ın destanî kimliği üzerine kaleme aldığı eserinde Ali Duymaz,

destanların tarihî bir kaynak olarak birtakım bilgileri barındırıyor da bu türden ürünleri destan mantığı içerisinde değerlendirmenin daha doğru bir yaklaşım olacağını belirtir. Zira “bir destandaki tip, kolaylıkla daha meşhur bir tiple yer değiştirebilir, ya da bir destan kahramanı daha sonraki devirlerde kolayca tarihî bir kahramanın adına bağlanabilir” (Duymaz 1997: 38). Aynı şekilde “destan kahramanları “destanda kolektif bilincin yeni halkasının oluşması yolundaki işlevleriyle yer alırlar” (Yıldız 2017: 121). Dolayısıyla kahramanların sözlü kültür ortamındaki değişim ve dönüşümleri dikkate alınarak, epik maceradaki işlevsel özellikleri yönüyle ele alınması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Başka bir ifadeyle kahramanın destanî şahsiyetinin, muhtelif varyantlarla karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi, epik kurgudaki üslendiği rol ve işlevlerin ortaya konulmasından başka destanda yüzyıllar içinde oluşan katmanlı yapısına ve kolektif zihniyetine dair bilgiler elde edilmesini sağlayacaktır.

2.1. Adı

Türk destancılık geleneğinde kahramanların isimleri, genellikle kutsal şahsiyetler tarafından verilir. Destanın çeşitli varyantlarında kahraman Almambet'in adının konulması da bu geleneğe uygun bir şekilde gerçekleştirilir. Sagımbay Orozbekov varyantında, gizli Müslüman olarak doğan Almambet'in adı, Çinli kılığına giren Hızır tarafından konur. Bu adın destanda peygamber adına ithafen konulduğu gösterilir (Manas 2006: 23). Manas destanı üzerine önemli çalışmaları bulunan V. M. Jirmunskiy de (2011: 88) destanda sadece Cakıp ile Almambet adının İslami kökenli olduğunu belirterek Almambet adını Muhammed adıyla ilişkilendirir. R. Sarıpbekov ise, Yunusaliyev gibi araştırmacıların Almambet adını “Alımugammed”den geldiği düşüncesine itiraz eder. Ona göre Almambet tipi, destanda en eski tabakasına mensup bir tiptir ve adının da destan geleneğine uygun bir biçimde kahramanın mesleği veya vazifesiyle alakalı olması gerekir. Almambet'in gizemli mesleklere sahip Kıtay'dan sihirbazlığı, yadacılığı öğrenip gelen yiğit olarak kırk çorodan ayrıldığını vurgular ve onun adını sihirbaz, büyücü, kurnaz, çevik, becerikli anlamlarına gelen “*alban*” kelimesiyle ilişkilendirir. (Sarıpbekov 1995a: 82).⁶ Destanda Almambet'in Müslüman olmasıyla ilgili olarak söz konusu adı aldığı düşüncesi daha kabul edilebilir gözükmektedir. Zira kahramanın farklı bir dini benimsediği hem mucizevi doğuşuyla hem de adıyla gösterilir. Ayrıca inanç kahramanı özellikleri göstermesi bakımından adının kökeninin dinî figürlerle ilgili olması, kahramanın daha sonradan epik macerada oynayacağı rolü hakkında ipucu vermektedir.

2.2. Ailesi

Destanda merkezî kahraman Manas'ın en yakın yiğitlerinden olan Almambet, muhtelif varyantlarda genellikle Kıtay ve Kalmuk olarak gösterilir. Nitekim onun en önemli özelliği, düşman bir topluluğa mensup oluşudur. Manasçılığın kuzey mekteplerinde Kıtay (Çinli) olarak gösterilirken, güney mekteplerinde ise Kalmuk olarak geçmektedir (Çeribaş 2012a: 60). Almambet'in ailesinin isimleri de varyantlara göre değişiklik gösterir.

⁶ Esasen albın/alban kelimesinin Sibiryâ Türk lehçelerine Moğolcadan geçtiği düşünülmektedir. Bu kelimenin her ne kadar Kırgızcada hastalık adı, Yakutçada ise “kurnaz” “sinsi”, “riyakâr” anlamlarında kullanılsa da kelimenin hastalığa neden olan “kötü ruh”, “cin”, “şeytan” anlamına sahip olduğu anlaşılmaktadır (Orozobaev 2014: 180-181).

Babası: Sagımbay Orozbekov ve Cusup Mamay varyantlarında Kıtay'dan Soorunduk'un oğlu olarak yer alırken, Sayakbay Karalayev varyantında ise Azizkan'ın oğludur. Orozbekov varyantında Soorunduk'un lakabı Azizkan'dır. Soorunduk, Kıtay'ın meşhur hanlarından biridir ve elli dört yaşında iken hanımı Ekzer'in Almambet isimli oğlu dünyaya gelir. Daha sonra İslamiyet'i benimseyen Almambet'i babası öldürmek ister. Karalayev varyantında Soorunduk adı, Almambet'in anne tarafından dedesi olarak geçmektedir (ME 1995/II: 252). Karalayev varyantında Kıtay'ın en önemli hanlarından Azizkan, yetmiş yaşına kadar çocuk sahibi olamaz ve bu nedenle diğer hanların baskılarına maruz kalır. Daha sonra Soorunduk'un kızı Altınay'ı alır. Altınay'dan Almambet dünyaya gelir (Sarıpbekov 1995b: 41). Radloff tarafından tespit edilen varyanttaki adı ise, aynı zamanda Oğuz Han'ın babasıyla da ilişkilendirilen Kalmuk hanı Kara Han'dır (Yıldız 1995: 119).

Annesi: Almambet'in annesinin adı varyantlarda değişiklik gösterir. Sagımbay Orozbekov varyantında adı Ekzer; Radloff ve Karalayev varyantında ise Soorunduk'un kızı Altınay olarak geçmektedir. Çocuksuzluk derdinden mustarip Azizkan için Karıkan'ın eşleri, kahraman bir oğul doğuracağını bildikleri Altınay'ı seçerler. Dunkana Koçuke varyantında Almambet diğer varyantlardan farklı olarak Ayganiş adlı mitik özellikler gösteren bir perinin oğlu olarak gösterilir. Buna göre destanda Almambet nurun kızı Ayganiş'tan doğar; fakat annesi Ayganiş evlenince oğlunu da yanında getirir ve onu uzun süre Azizkan'dan gizler. Evlendikten sonra kocası Azizkan'a erkek çocuğu gösterir. Çin hanı Esenkan o çocuğun Müslüman olduğunu anlar ve öldürülmesi için adamlarını gönderir; fakat çocuk, peri kızları tarafından Esenkan'dan saklanır (Çeribaş 2012a: 167).

Eşi: Destanlarda olağanüstü özelliklere sahip olan kahramanların eşleri de bu vasıflara uygun kişilerden seçilir. Almambet'in evliliğine de bakıldığında eşinin de birtakım olağanüstü vasıflara sahip biri olduğu anlaşılır. Almambet'in eşinin adı Aruuke'dir. Eşi de kocası gibi sıradan bir kimse değildir. Zira Aruuke'nin kökeni perilerle ilişkili gösterilir. Sagımbay Orozbekov varyantında kayberenlerin⁷ hanı Bayıñ'ın kızı olarak gösterilse de Karalayev varyantında Manas'ın eşi Kanıkey'in kız kardeşi olarak verilir. Diğer yandan Aruuke'nin babası da sıradan bir kimse değil, gözle görülmeyen, gaipler âleminde yaşayan bir handır. Aynı zamanda kayberenler koruyucu ruhlardır. Bu bakımdan kayberenlerin soyundan geldiği düşünülen Aruuke, Almambet için son derece uygun bir eştir. Manasçılar tarafından peri soyundan gediği kabul edilen Aruuke, bu yönüyle Ayçürök ile aynı tipolojik özelliklere sahiptir. İki dünya arasında seyahat etme gücünden dolayı mitolojik tabakanın izlerini taşıyan Aruuke, sıradan insanlara da görünmeye başlar. Almambet ile ilk karşılaşması, olumsuz bir şekilde tezahür eder. Almambet'in Kalmuk kimliğinden ötürü, ona çirkin bir kız olarak görünür. Daha sonra kahramanla evlenen Aruuke, Kanıkey'in Manas için yüklediği misyonu

⁷ Kırgız Türkçesinde "geviş getiren yabani hayvanların hamisi" ile "geyiklerin genel ismi" olarak bilinen kayberen kelimesinin diğer bir anlamı da "göze görünmeyen ancak insanlara yardım eden, koruyup kollayan manevi ruhlar"dır. Kırgız Türklerinin inanç sistemindeki pir inancıyla yakından ilişkili olan kayberenler sözel metinlerde kahramanları koruyan manevi ruhlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Manas destanında da kahraman Manas'ın koruyucu ruhlarından biri olan kayberenler (kırk çiltin), aynı zamanda Aruuke, Ayçürök, Kökmonçok gibi kadınların aileleri olarak bilinmektedir (Orozobaev 2014: 163-164).

Almambet için yüklenir. Akıllı, maharetli bir eş olarak temsil edilen Aruuke önemli tiplerden birini teşkil eder (Caynakova 1995: 99). Dikkat edilirse, Kırgız inanç sistemindeki kayberenlerle ilişkili olarak kabul edilen Aruuke ile Almambet'in sahip olduğu olağanüstü vasıflar, bu evlilikle bütünlüğe kavuşturulur. Öte yandan bir masal motifi olan peri kızıyla evlenme destanın çeşitli varyantlarında görülmektedir.

Kahraman Almambet'in Kırgız yurduna gelmeden önce, Çin hanı Esenkan'ın kızı Burulça ile sevgili olduğu çeşitli varyantlarda geçer. Sayakbay Karalayev varyantında keşif için gittiği öz yurdunda Burulça'ya rastlar ve çeşitli engellerden sonra birbirlerine kavuşurlar (ME 1995: 161).

Oğlu: Bilindiği gibi Manas destanı, kahraman Manas'ın ölümüyle son bulmaz. Manas'ın epik mücadelesi, oğlu ve torunu tarafından devam ettirilir. Aynı şekilde Almambet'in merkezî kahramana hizmeti, oğlu vasıtasıyla yerine getirilir. Böylelikle babalarının epik mücadelesi, oğulları tarafından kesintisiz bir şekilde sürdürülür. Destanın söz konusu daireleşme özelliği, kahramanlık mücadelesinin kan bağıyla tevarüs edip, nesiller boyu sürdürülmesi mesajının verilmesini sağlar. Buna göre Almambet'in oğlu Kül Çoro, Manas'ın oğlu Semetey'e epik macerada yardım eder. Destanın çeşitli varyantlarında Almambet'in oğlu Külçora olarak gösterilirken, Radloff varyantında babası Acıbay olarak gösterilir (Yıldız 1995: 134). Destanın Semetey ve Seytek dairesinin temel kahramanlarından olan Külçora, tıpkı Manas ve Almambet gibi, Semetey'in süt kardeşi ve çorosu olarak tanıtılır. Almambet'in büyük sefer sırasında öldükten sonra, yetim kalan Külçora, Semetey 'in Talas'a gelmesinden sonra ona katılır, mücadelesine ortak olur. Semetey'in kaybolmasından sonra Seytek'in sağ salim büyüyüp er olarak yetişmesinde önemli rol oynar. Destandaki düşmanlarla olan savaşlarda en önde yer alır (Caynakova ve Boronov 1995: 361-363).

2.3. Atı

Türk destanlarında kahramanın en önemli yardımcısı olarak yer alan atlar, Manas destanında da geniş yer tutmaktadır. Destanda Akkula, Maaniker, Taytoru gibi atlar, tıpkı binicileri gibi üstün vasıflara sahip olmalarının yanında kahramanların epik mücadelesinde vazgeçilmez arkadaşları olarak yer alır (Orazbakova 1995: 183-192). Çinli Almambet'in Manas'a katılmadan önce bindiği atının adı Kılceyren'dir. Fakat Müslüman olup Manas'ın safına geçtiğinde Sarala adlı tulpara bindiği görülür. Esasen kimlik değiştiren Almambet, böylelikle epik mücadeleye Manas'ın armağan ettiği yeni atıyla katılır. Karalayev varyantına göre ise Almambet ile atı Sarala, aynı zamanda doğarak aynı kaderi paylaşmışlardır. Diğer yandan Sarala'nın Almambet'in babası Aziz Han'a getirilen doru kısırdan doğduğu kaydedilir. Sagımbay Orozbekov varyantında ise Sarala'nın Manas'ın atı Akkula ile kardeş olduğu belirtilir. Manasçılar destanda Sarala'yı yorulmaz yürük at gibi sıfatlarla tasvir ederler. Küçük seferde vefat eden Almambet'in cesedini her türlü güçlüğüne rağmen At-Baş'ına getiren vefakâr atıdır (Mukaşeva 1995: 178- 179; Jirmunskiy 2011: 62).

Kahraman Almambet'in Manas'a katıldıktan sonraki atı Sarala, Manas tarafından hediye edilmiştir. "Han armağanı" geleneğine göre dost olmak için gelen kimselere hürmet amacıyla hızlı bir yürük at, sırma ve gümüş işlemeli elbise ve çok iyi silahlar hediye edilir. Sagımbay Orozbekov varyantında Almambet, Manas'ın yanına geldiğinde ona başında Akkula'nın da olduğu dokuz yürük at, Akkübe adlı zırh, Akkelte

silahı, sırnayza ve Açalbars kılıç hediye edilir. Fakat akıllı Almambet, kendisine hediye edilen at ve silahların Manas'a ait olduğunu bilir ve sadece Sarala'yı kendisine alarak diğerlerini geri verir:

<i>Akkula Manas atı eken,</i>	Akkula Manas'ın atı olmalı,
<i>Kara canına ölçögön,</i>	Kendi düşünüp,
<i>Kas tulparın mingizgen,</i>	Has tulparına bindiren
<i>Aşkere çıkkın mart eken,</i>	Fazlasıyla cömert olmalı,
<i>Akkübe Manas tonu eken,</i>	Akkübe Manas'ın zırhı olmalı
<i>Azirkısın süyünüp</i>	Şimdi sevinip
<i>Maga kılğan colu eken</i>	Benim için hediye olmalı,
<i>Akkelte Manas mülkü eken,</i>	Akkelte Manas'ın mülkü olmalı,
<i>Baykap tursam Sarala at,</i>	Baksam Sarala ata
<i>Maga ılayık cılkı eken.</i>	Bana layık yılki olmalı.

(ME 1995/1:267).

Diğer yandan Almambet'in epik macera sırasında kimi zaman farklı atlara da bindiği görülür. Destanın Çoñ Gazat (Büyük Sefer) bölümünde, Almambet keşif görevi için Çin'e gitmeden evvel, bu göreve layık bir at olarak düşündüğü Acıbay'ın atı Kartkürön'ü Manas'tan ister. Acıbay'ın izin vermesiyle Almambet, Kartkürön ile birlikte Çin'e doğru yol alır (Manas 2014: 321-322).

2.4. Fiziki ve Ruhî Özellikleri

Destanın farklı epizotlarında üstlendiği rol itibarıyla kırk çoronun içinde önemli bir yeri bulunan Almambet'in fiziksel açıdan da bu konuma uygun bir biçimde epithetlerde tasvir edildiği görülmektedir. Şüphesiz destanlarda kahramanların fiziki özellikleri sürekli vurgulanan hususlar arasındadır. Bilhassa vahşi hayvanlarla kahramanlar arasında kurulan özdeşlik, benzetmeler yoluyla yansıtılır. Almambet de üstün niteliklere sahip bir kahraman olarak takdim edilir. O, *uzun boylu, geniş omuzlu, tam pehlivan, tam aslan, Aysarala ata* binen bir bahadır (Çeribaş 2012a: 153). Diğer yandan *haykırışı kaplan gibi, kara kanlı, gök yeleli erkek börü gibi, ala dağ gibi* sıfat ve tasvirlerle anılır (Yıldız 1995: 94-95).⁸ Destandaki düşmanlarla mücadelede savaşçılık

⁸ Sagımbay Orozbekov varyantının yazılış sürecinde Almambet'in tasviri ile ilgili ilginç bir olay yaşanır. Manasçı Orozbekov derleme sürecinde daha önceden kaleme aldığı bölümleri, destan kahramanlarını rüyasında gördükten sonra tekrar yazdırır. Derlemeci İbrayım Abdırahmanov'un aktardığına göre Almambet'in fiziki özelliklerinin tasvirinde de böyle bir olay yaşanır. Daha önce Almambet'in epizodunu yazdıran Orozbekov'un rüyasına Almambet girer. Ertesi sabah uyanan Orozbekov, Almambet'in dış görünüşünü Abdırahmanov'a şu şekilde yazdırır: "Almambet yanağından kan damlayan, yakışıklı bir yiğit imiş, kaşı Çinlilerininki gibi, parlak gözlüdür. Kızıl geyik derisinden elbise giyermiş" (Musayev 2004: 219).

yetenekleriyle öne çıkan Almambet, Kıtay'ın Kuu Tülkü, Kuu Ördök, Kuu Arkar ve tek gözlü Makel Malkun gibi esrarengiz canavarlarını, sahip olduğu özellikleri sayesinde mağlup eder. Aynı zamanda destanın en önemli epizotlarından Çoñ Kazat'ta orduya komutanlık yapar (Sarıpbekov 1995a: 80-83).

Muhtelif varyantlarda Müslüman yaradılışı (Manas 2006: 15) olarak doğduğu haber verilen kahraman Almambet, diğer yandan trajik bir çatışmanın da içindedir. Zira "ak din" için ailesinden, milletinden, kimliğinden vazgeçen Almambet, bir taraftan vatani ve memleketi için hasret çeker, diğer taraftan ise sığındığı kimi Kırgızlar için yabancı, kaçak, Kıtaylı olarak görülerek bunun acısını hisseder (Jirmunskiy 2011: 93). Destanın bazı bölümlerinde Almambet için "*Kıtay'dan gelen kahrolası, vatansız, belalı kul*" gibi tahkir edici sözlerin kullanıldığına rastlanılmaktadır (Manas 2014: 328). Bu durum, anlatıda Almambet'in üstlendiği işlevi açıklar niteliktedir. Almambet'in kimlik krizi içerisinde işlenmesi, kimlik ve topluluk ilişkisinin önemine işaret eden önemli bir mesajdır. Mensup oldukları toplum içinde edindikleri kimlik özelliklerinin değiştirilemeyeceği, değiştirilse bile bunun tam manasıyla gerçekleşmeyeceği destanda bu şekilde gösterilir.

Öte yandan Almambet'in yaşadığı kimlik krizi, melez kimlik kavramıyla da açıklanabilir. Her ne kadar, destanlarda modern metinlerdeki gibi kahramanların kimlik özellikleri detaylı bir şekilde işlenirse de Almambet'in destandaki çift kimlikli oluşu belirgindir. Zira Almambet, Kalmuk veya Çinli kimliğini temsil ettiği kadar, Kırgız toplumunun bir parçası olarak destanda yer almaktadır. Onun fiziki görünüşü, sihirbazlık, yadacılık yetenekleri Kalmuk kimliğinden tevarüs eden özellikleri olarak vurgulanırken, İslamiyet'i benimsemesi ve Manas'ın ordusuna katılmasıyla Kırgız kimliğine dâhil edilir. Fakat kendisinin yabancı olduğu kimi vakalar sırasında kendisine hatırlatılır.

Manas, düşman topluluğuna mensup Almambet'i hem kırk yiğidinin arasına katar hem de geçiş ritüeli niteliğini taşıyan süt kardeşliği yoluyla onu daha üst mertebeye taşır. Manas'ın Almambet'e böyle bir mertebe vermesinin sebebi şu şekilde açıklanabilir. Almambet, öncelikle din değiştirmek suretiyle kendi dinî ve kültür dünyasını terk etmiş, Müslüman kimliğini seçmiştir. Diğer yandan Almambet de tıpkı Manas gibi soylu bir aileye mensup bir bahadır. Manas da onu kendisine kardeş olarak seçmiştir. Ayrıca Almambet'in Manas'ın annesinin sütünü emmesi, karşıt değerden ülkü değerine dönüşümün ilk adımını sembolize etmektedir (Temur 2012: 214). Böylece Kırgız saflarında Müslüman kimliğiyle savaşmaya başlar.

Diğer yandan destanda Kırgızların kan bağına dayanan akrabalık temelli dayanışması söz konusudur. Geleneksel bağlılık ve sadakat şekilleri, kahramanların ilişki biçimlerini ve statülerini belirler. Fakat bu bağlılık şeklinin bazen sadakat için yeterli olmadığı vurgulanır. Destanın geleneksel epizotlarından Közkamanlar bölümünde kan bağı yoluyla akrabalık olsa bile, sadakat için farklı etmenlerin de gerekliliği üzerinden durulur. Bu epizotta, Közkamanlar olarak bilinen ve uzun süre Kalmuk yurdunda yaşayıp, Kalmuk dilini ve töresini benimseyen Közkamanlar, tekrar Kırgız yurduna gelirler. Kalmuk diyarından gelen akrabalarının kötü niyetli kimseler olduğuna dair eşinin uyarılarını dikkate almayan Manas, yakın akrabalarına saygı gösterir, mal mülk verir. Fakat ilerleyen bölümlerde açıklandığı gibi, Közkamanlar

iktidar hırsıyla Manas'a ihanet ederler (Saaliyeva 1995: 333-334; Yıldız 1995: 517-519). Dolayısıyla Almambet soy bakımından Kalmuk/Çinli olsa bile, Manas'ın mücadelesine Müslüman olarak aktif bir biçimde katılması ve epik maceradaki bütün vakalarda ona sadakatle hizmet etmesi, soya bağlılığın her zaman sadakat için yeterli olmadığına işaret etmektedir.

2.5. Dinî Özellikleri

Manas destanı, Müslüman Kırgız Türklerinin putperest olarak tanımladıkları Kalmuklarla ve Çinlilerle mücadelesini ihtiva etmektedir. Her ne kadar destanın temel amacının kahraman Manas'ın Kırgız Türklerini tek bayrak altında birleştirme ülküsüne dayandığını (Yıldız 1995: 29) söylemek mümkünse de metinde sıklıkla din çatışmasını işleyen motif ve epizotlara tesadüf edildiğini, hatta bazı anlatıcıların dilinde bu durumun oldukça belirgin hâle geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla destanın dinî mücadele karakterine sahip olduğu, Kırgızların İslamlaşma sürecinin hatıralarını aksettirdiği söylenebilir.⁹ Esasen Manas araştırmalarında en fazla tartışılan, hatta kimi varyantların Sovyetler Birliği döneminde yasaklanmasına dahi sebebiyet veren husus, destanın İslamiyet ile ilişkisidir. Şüphesiz destanın Panislamist ve Pantürkist fikirleri taşıdığına yönelik suçlamaların arka planında ideolojik perspektif olmakla birlikte, destanın İslami karakteri, suçlamaların esasını oluşturmaktadır (Temur 2011: 195-197; Çeribaş 2021: 98-99).

İşte kahraman Almambet, destanın İslamiyet ile ilişkisi bakımından en önemli kahramanlarından biri olarak karşımıza çıkar. Zira Almambet, destanın değişik varyantlarında inanç kahramanı rolündedir. Destanın çeşitli varyantlarında bulunan Almambet'in hikâyesi, Müslüman kimliğini edinme süreciyle birlikte destanın İslam idealini yansıtan epizotları arasındadır (Çeribaş 2012b: 212-213). Bazı varyantlarda gizli Müslüman olarak doğan Almambet, birtakım kutsal şahsiyetlerin yardımıyla Müslüman olmaya davet edilir, daha sonra memleketinden kaçarak Er Kökçö'nün yanına gelir ve ondan İslamiyet ile bazı bilgiler edinir. Nihayetinde Müslüman kimliğiyle Manas'ın saflarına katılır (Musayev 1995: 33-37).

Moldobasan Musulmankulov varyantında ise Almambet'in Müslüman oluşu, daha farklı bir şekildedir. Kıtay hanı Soorunduk tarafından öldürülmek istenen Almambet, babası Asılkan tarafından gizlenir. Daha sonra babası Asılkan, oğlunu evlendirmek ister ve evleneceği kızın ailesine ziyarete gönderir. Almambet burada rüya görür. Rüyasına Hz. Ali'nin çocukları Hasan ile Hüseyin girerek "sana bizi peygamber babamız gönderdi, Müslüman olup kelime-i şهادet getir" derler (Musayev 1995: 34).

İbırayım Abdırhmanov varyantında Almambet'in yurdunu terk etmesinin sebebi, sosyal adaletsizliğe bağlanır. Esasen Abdırhmanov varyantı, Sağımbay Orozbekov'un varyantına yakın kabul edilmesine rağmen, özellikle dinî motifler açısından farklı bir görünüm sergilemektedir. Geleneksel varyantlarda Almambet, Manas'ın yurduna Müslüman kimliğini edinmek için gelir. Abdırhmanov'un varyantında ise "sosyal adaletsizlik" sebebiyle yurdundan ayrılır. Söz konusu varyantın Çoñ Kazat,

⁹ Mehmet Fuad Köprülü de Manas destanının Karahanlılar devrinde teşekkül eden İslamlaşma mücadelesinin hatıralarını sürdürdüğünü belirtir (Köprülü 2016: 220).

Kiçi Kazat gibi epizotlarında da farklılıklar göze çarpmakta, hatta kimi yerlerde Kitay yerine Kalmuk etnoniminin tercih edildiği görülmektedir. Dolayısıyla varyantlar arasında rastlanılan bu türden farklılıkların, Sovyet ideolojisinin tesiriyle meydana geldiğini, destancının dönemin sosyo-politik şartlarını dikkate alarak bazı tasarruflarda bulunduğunu söylemek mümkündür (Çeribaş 2012a: 142).

Manas destanında gerek Manas'ın gerekse Almambet'in erginlenme sürecinde İslam'la tanışması ve kahramanların daha sonraki mücadelelerinde İslami ülküleri takip etmesi, Türk anlatı geleneğindeki Oğuz Kağan ve Satuk Buğra Han gibi destanları hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Almambet'in tipolojisinin oluşmasında bu anlatılardaki motif ve anlatı yapısının önemli etkisi vardır. Nitekim Almambet'in din ve inançları uğruna babası ve amcaları ile çatışması motifi, Oğuz Kağan destanının İslami varyantını hatırlatır. Radloff'un yazıya geçirdiği varyant ile müteakip yıllarda derlenen varyantlar incelendiğinde, iki anlatı arasındaki ortaklıkların olduğu anlaşılır. Buna göre her iki kahramanın da dinî inançları uğruna kendi akrabalarıyla mücadeleye girişmesi ortaktır. Aynı şekilde Radloff'un yazıya geçirdiği varyantta Almambet'in babasının adı, tıpkı İslami Oğuznamedeki gibi Kara Han olarak geçmektedir (Yıldız 1995: 92). Bu bakımdan Oğuznamedeki anlatı kalıpları ve motif yapısının Almambet'in tipolojisinin teşekkülünde etkisi olduğu iddia edilebilir (Jirmunskiy 2011: 91).

Jirmunskiy'nin de (2011: 91) vurguladığı üzere, Almambet epizoduyla motif ve tip ortaklığı bakımından benzerlik gösteren anlatılardan biri de Satuk Buğra Han destanıdır. Bilindiği gibi dini ve inançları uğruna savaşan kahramanın etrafında oluşan veli kültünün ilk alperen temsilcisi Abdülkerim Satuk Buğra Han'dır. Destanın merkezî kahramanı Satuk Buğra Han doğduğunda tabiatta olağanüstü olaylar meydana gelir, kâhinler de bu durumu doğan çocuğun gelecekte Müslüman olacağını işaret ederler. Destanın daha sonraki bölümlerinde inanç kahramanı hüviyetine bürünen Satuk Buğra Han, Ebu Nasır Samanî ve Hızır'ın yardımıyla Müslüman olur ve amcalarıyla savaşır (Özkan 2013). Manas destanının Sayakbay Karalayev varyantında da Almambet doğduğunda tabiatta garip olaylar cereyan eder (Manas 1986: 105). Aynı şekilde Radloff varyantında da Almambet'in doğumu, yine kutsal şahsiyetlerin yardımıyla gerçekleşir. Pek çok evliyanın duasıyla, Arçalı Mezar hazretlerinin yardımıyla doğduğu ifade edilir. Yine tabiatta esrarengiz olaylar vuku bulur (Yıldız 1995: 542).

Satuk Buğra Han destanı ile Manas destanı arasındaki ortak motifler açısından en önemli benzerlik, merkezi kahramanın av sırasında kutsal şahsiyetlerle karşılaşması motifidir.¹⁰ Av sırasında kutsal şahsiyetle karşılaşma motifi, Manas destanında da bulunmaktadır. Zira gerek Manas'ın gerekse Almambet'in erginleşme epizotlarında hayvan donuna giren kutsal bir şahsiyetle karşılaşması söz konusudur. İlk olarak Manas'ın erginleşmesi epizodunda karşımıza çıkan bu vaka, Satuk Buğra Han anlatısıyla hemen hemen aynıdır. Yalnızca kahramanın kovaladığı hayvan ve kutsal

¹⁰ Satuk Buğra Han destanında kutsal şahsiyetlerle karşılaşma motifi şu şekilde geçer: On iki yaşındaki Satuk Buğra maiyetiyle birlikte ava çıkar ve av sırasında bir tavşanı kovalar. Bir müddet kovaladıktan sonra tavşan birdenbire şekil değiştirerek Hızır olarak karşısına çıkar. Hızır, Satuk Buğra Han'a Tanrı'nın yolundan gitmesini, peygamberi dinlemesini öğütler. Bu hadiseden sonra Satuk Buğra, yine kutsal bir şahsiyet vasfındaki Ebu Nasır Samani'nin yardımıyla tam bir inanç kahramanı hüviyetine bürünür ve İslam uğruna savaşmaya başlar (Özkan 2013: 473).

şahsiyet değişmiştir. Bir gün arkadaşı Çegebay ile koyun güden Manas, sürüden bir kuzuyu kapam bir kurtla karşılaşır. Kurdu kovalayan Manas bir mağaraya gelir ve kurt donuna giren kırk çilten (kırklar) ile karşılaşır (Manas 2006: 177-183). Almambet epizodunda da aynı durum söz konusudur. Av sırasında bir karacayı kovalayan Almambet, ormanda kanatlı atlara binen bir gruba rastlar. Kovaladığı karaca da insana dönüşür. Huda'nın sözünü iletmeye geldiklerini söyleyen grup, kırk çiltendir (Manas 2006: 46-50).¹¹

Ayrıca Sayakbay Karalayev varyantında Almambet'in mucizevi doğumu da Satuk Buğra Han destanı ile benzerlik gösterir. Orozbekov varyantında Almambet'in annesi Altınay rüyasında yaşlı bir derviş görür. Bu derviş etrafına topladığı gençlerden birini "nurun oğlu" ve Altınay'ı da "nurun kızı" olarak seçer ve bu ikisini birbirine nikahlar. Altınay uyandığında hamile kalmıştır (Manas, 1986: 104). Aynı motif, Abdülkerim Satuk Buğra Han destanında bulunmaktadır. Satuk Buğra Han'ın üç kızından biri olan Ela Nur Hanım, tıpkı Hz. Meryem gibi nurun içine girdiği ve dokuz ay sonra doğurduğu kaydedilir. Bu çocuğun Hz. Ali'nin kerametiyle doğduğuna inanırlar (Özkan 2013: 474).¹²

Manas ve Satuk Buğra anlatılarını birbirine bağlayan ortaklıklardan biri de dinî bir şahsiyet olan Ebu Nasır Samanî'dir.¹³ Satuk Buğra Han etrafında teşekkül eden anlatılarda merkezî konumda bulunan Ebu Nasır Samanî, bir anlamda Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmasını sağlayan, onu irşat eden kutsal bir şahsiyettir. Tezkirelerde geçen anlatıya göre Hz. Peygamberin tebliğ vazifesiyle görevlendirdiği Ebu Nasır Samanî, bir av sırasında kendisine rastlayan Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabul etmesini sağlar (Özkan 2013: 473). Manas destanının Sagımbay Orozbekov varyantında da aynı hadise hem Manas'ın hem de Almambet'in erginleşmesi epizotlarında vuku bulur. Destanda Aykoco adıyla bilinen Ebu Nasır Samanî, Hz. Peygamber'in sahabelerinden biridir ve peygamber tarafından 400 yıl sonra Türkistan'da Türk uruğu Kırgız'dan doğacak Manas'a Açalbars kılıcı ile Akkelte silahını vermekle vazifelendirir. Türkistan'a giden Aykoco, kahraman Manas'a peygamberin emanetlerini teslim ederek onu Müslüman olmaya çağırır (Tölöyev 1995: 43-44; Yıldız 2017: 125-128).

Manas destanındaki epizot, motif ve figüratif yapının şekillenmesinde, Türk halk anlatı geleneğinde İslami tema ve motifleri içeren Satuk Buğra Han, Oğuz Kağan gibi anlatıların güçlü tesiri söz konusudur. Söz konusu çalışmalar karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelendiğinde, bu anlatıların Türklerin İslamlaşma sürecinde gelişen anlatılardaki kalıp ve motif yapısını barındırdığı, özellikle inanç kahramanı olarak yeni

¹¹ Türk halk anlatılarının birçoğunda rastlanan geyik, kuş vb. hayvan şekline girme motifinin Budizm kökenli olduğu hakkında bk. (Ocak 2010: 206-226).

¹² Satuk Buğra Han tezkiresinin kimi nüshalarında aynı vakanın farklı rivayeti de mevcuttur. Shaw nüshasındaki ilk rivayette Alanur Hanım, Cebrail tarafından ağzına damlatılan nurla hamile kalırken, ikinci rivayette ise kapıda gördüğü aslanın sonrasında hamile kalır. Satuk Buğra Han destanındaki babasız çocuk dünyaya getirme motifinin detaylı bir incelemesi için bk. (Çakır 2017: 164-171). Lund Üniversitesi G. Jarring koleksiyonundaki nüshada ise Alanur Hanım bir gece ibadet ederken Allah tarafında ağzına nur damlatılır ve bayılır. Bilinci yerine geldiğinde kapıda bir aslanın yürüdüğünü görür. Aylar sonra, Aşure ayının onuncu gününde kızıl yüzlü, ceylan gözlü bir oğlan doğurur (Eden 2019: 50-51).

¹³ Ebu Nasır Samanî'nin Manas destanındaki işlevsel özellikleri için bk. (Yıldız 2017).

dinin değer ve ülkülerine sahip inanç kahramanını içerdiği söylenebilir. Aynı şekilde kahramanları arasında sürekliliği sağlayan bu durum, değişik muhitlerde üretilen metinlerle de devam ettirilir. Yıldız'ın (2017: 121) da işaret ettiği üzere “destanda ata dininden İslamiyet'e geçiş, büyük bir zihniyet değişimidir ve her ne kadar içinde kolektif zihniyetinin unsurlarını taşısa da yeni söylem demetlerine ve yeni davranış kalıplarına ihtiyaç duyulur”. Manas destanı da Kırgız Türklerinin geçirdiği zihniyet değişikliklerinin yansıdığı bir metindir. Bu metin, yeni dinin kabul ve değerlerini benimsemiş gözükken, yeni davranış kalıplarıyla biçimlenen ideal kahramanların, putperest düşmanlarla efsanevî mücadelesini ihtiva eder. Öte yandan Sagımbay Orozbekov¹⁴ varyantında Manas ve Almambet'in kutsal şahsiyetler vasıtasıyla “İslamiyet” ile tanışması, kahramanın manevi açıdan erginleşmesindeki önemli safhayı temsil etmektedir. Dolayısıyla Almambet'in tipolojisinin, bu tür zihniyet değişikliklerinin gerçekleştiği ve yeni dinin kabul ediş sürecinde oluşan ideal kahraman kalıbı içinde biçimlendiğini söylemek mümkündür. Onun hikâyesinin, destanının yüzyıllar içinde teşekkül eden çok katmanlı yapısında XVII.-XIX. yüzyılları arasındaki İslamlaşma sürecindeki etkilerini taşımaktadır.¹⁵

2.6. Şamancıl Yetenekleri

Kahraman Almambet'in destandaki en önemli tipolojik özelliklerinden biri de gizli bilimlere vakıf olmasıdır. O, bu yönüyle Manas'ın diğer yiğitleri arasından hemen ayrılır. Destanda falcılık, kâhinlik gibi yetenekleriyle tanınan Ağıday, Tölök gibi başka kahramanlara tesadüf edilse de Almambet'in yetenekleri daha üst bir seviyededir. Zira o, tek bir olağanüstü beceriyle tanınmaz, birkaç olağanüstü beceriye sahiptir. Putperest babasının isteği üzerine çocukken Avergen Gölü'nde bulunan yağmur iyisi altmış başlı ejderhadan gizli bilimleri öğrenen Almambet, böylelikle kılıktan kılığa girebilme, hayvanlarla konuşabilme ve belki de en önemlisi sihirli yada taşını kullanabilme gibi birtakım olağanüstü beceriler elde eder (Mukasov 1995: 32-33; Jirmunskiy 2011: 92).¹⁶ Destanın farklı bölümlerinde müşkül durumlarda şiddetli yağmurlar yağdıran, gündüzü geceye çevirebilen Almambet'in olağanüstü yeteneğinden yararlanır. Örneğin, Almambet, düşmanlarla savaş sırasında yada taşıyla havayı değiştirir ve Kalmuk askeri kar fırtınası içinde kalır (Aliyev 1995: 195). Yada taşının sadece savaşlarda üstünlük sağlama amacıyla kullanılmadığına da şahit olunur. Kökötöy'ün aşı epizodunda Manas, Akkula fazla yağlı olması sebebiyle atından hoşnut değildir. Almambet 'in yada taşı yardımıyla havanın soğumasını emreder. Manas'ın emrini yerine getiren Almambet,

¹⁴ Ünlü manasçı Sagımbay Orozbekov, küçük yaştan itibaren bir Özbek molladan eğitim almış ve okuma-yazma öğrenmiştir. Çağatay edebiyatını, Ali Şir Nevâyî ve Ebulgazi Bahadır Han'ın eserlerini okuduğu, klasik Türk ve İslam eserlerinden haberdar olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla kimi anlatılardaki kalıp ve motifleri iyi bildiği tahmin edilebilir (Çeribaş 2012b: 210).

¹⁵ Türk destancılık geleneği merkezli sınıflandırmalarda dinî nitelikli anlatılara pek yer verilmemiş görülmektedir. Halbuki bazı anlatılarda dinî figürler oldukça belirgindir. Örneğin Kırgız ve Kazak Türkleri arasında varyantlarına rastlanan Kız Daryya destanında Hz. Ali, Anadolu sahasındaki Hz. Ali cenknâmelerini hatırlatır bir şekilde, epik kahraman olarak yer alır (Yıldırım 2015: 56-58).

¹⁶ Kırgız folklorunda olumlu ve olumsuz yönlerinin bulunduğu inanılan ejderhalar, Manas destanında da bu iki yönüyle işlenir. Sayakbay Karalayev varyantında dikkat çekici bir şekilde suların ve yağmurun iyisi olan ejderha, insanlara hem kötülük hem de iyilik yapan olağanüstü bir canavardır. Kırgız folklorundaki mit ve efsanelerde yer alan olağanüstü varlıklar için bk. (Çeribaş 2013: 173-200).

efsunlu kelimler eşliğinde yada taşını suya atar.¹⁷ Bu anda havanın fevkalade bir şekilde değiştiği görülür, gökyüzü aniden kara bulutlarla kaplanır, şimşeklerin çaktığı, gök gürültüsüyle birlikte doluyla karışık yağmur yağmaya başlar. Soğuyan havanın şiddetinden, birçok zayıf at telef olur. Fakat Manas'ın Akkula'sı, bu havaya dayanarak güçlenir (Manas 2014: 105-107).¹⁸

Destanda yadacılığın Almambet'e mahsus olması ve yada taşının Kalmuk veya Çinlilere ait bir yetenek olduğunun vurgulanması oldukça dikkat çekicidir.¹⁹ Fakat çeşitli yazılı kaynaklarda Türklerin öteden beri mukaddes yada taşını bildiklerine, farklı durumlarda kullandıklarına dair oldukça fazla kayıt bulunmaktadır (Roux 2002: 98-102). Jirmunskiy (2011: 92), Almambet'in sahip olduğu yeteneklerini eski Şaman inançlarıyla ilişkili olduğuna işaret ederek bu durumu Müslümanlaştırma işlemiyle açıklar. Dolayısıyla destandaki din mücadelesi bağlamında düşünüldüğünde, Müslüman Kırgızların eski geleneklere ve inançlara ait bir unsuru, putperest olarak kabul ettikleri düşman topluluğa mahsus kıldıkları söylenebilir.

Şüphesiz yadacı, büyücü olarak kabul edilen Almambet, farklı dönemlerin izlerini barındırmaktadır. Kahramanın sahip olduğu olağanüstü güçler değerlendirildiğinde bu tür becerilerin mitik devirlerdeki kahramanların özellikleriyle karşılaştırılabilir. Epik kurguda kahramanların üstün özellikleri sürekli işlenen hususlar arasında olmasıyla birlikte sihirbaz, büyücü ve yadacı olarak işlenmesi de masal, efsane gibi değişik anlatı türlerinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Özellikle Türkler arasında yaygın bir şekilde kullanıldığı rivayet edilen yada taşını kullanma imtiyazına sahip olması, onun tıpkı bir şaman gibi yeteneklere sahip olduğunu betimler. Böylece destanda Almambet'in diğer bir cephesinin, eski kimliğinin de tamamen ortadan kalkmadığı mesajı verilir. Mitik döneme ait unsurları taşıyan Almambet, bu yönüyle destanın hem mitik döneminde hem de tarihi dönemlerdeki savaş ve din değiştirme sürecinin etkilerini içermektedir.

Sonuç

Toplumların kimlik değerlerini aktarma işlevini üstlenen destanlar, aynı zamanda kültür ve zihniyet değişikliklerinin izinin sürülebileceği anlatılardır. Kahramanlık çağının bahadırılarını ihtiva eden bu anlatılar arasında yer alan Manas destanı gerek hacim itibarıyla gerekse barındırdığı kültürel öğeler açısından, Türk destancılık geleneğinin dikkate değer epik anlatılarından biridir. Kırgız Türklerinin sosyal ve kültürel hayatında geçirdiği dönüşüm, tarihî macerası, sözlü edebiyat dinamikleri içerisinde zenginleşerek Manas destanında anlatılagelmiştir. Destandaki vaka örgüsü ile figüratif yapı, bu değişim ve dönüşümün somut örnekleridir. Diğer

¹⁷ Yada taşının genellikle suya batırılarak veya suda yıkanarak kullanıldığına ilişkin bilgiler bulunmaktadır (Roux 2002: 101). Destanda Almambet'in de yada taşını suya batırarak kullandığı görülmektedir (Manas 2014: 105, 145, 305, 661).

¹⁸ Almambet'in büyücülüğünün akisleri, Manas destanındaki bazı kahramanlarının da yer aldığı Toltoy destanına da yansımıştır. Cusup Mamay'ın Toltoy destanında düşman bir kavim olan ve büyücüleriyle tanınan Şibe halkının baş büyücüsü Atala'nın, Almambet tarafından eğitildiği kaydedilir (Çöloğlu 2021: 154).

¹⁹ Kırgız destanlarından Er Eşim destanında da yada taşı Kalmuklar tarafından kullanılmaktadır (Akmataliyev vd. 2016: 43).

yandan epik maceradaki olaylar ve bu olaylarda rol üstlenen kahramanlar, Türk anlatı geleneğindeki aynı anlatı kalıplarının şekillendirdiği kahramanlarla benzer tipolojik özellikler gösterse de mutlaka yaratıldığı veya anlatıldığı bağlamın hususiyetlerini taşırlar. Bu sebeple Manas destanındaki figüratif yapının araştırılmasıyla destanın tarihsel bağlamına ve farklı devirlere ait zihniyet değişikliklerine ilişkin bilgiler elde edilmesine olanak sağlayacaktır.

Destadaki figüratif yapının içinde öne çıkan kahramanlardan biri de Manas'ın kırk yiğidinin arasında bulunan Almambet'tir. Onun hayat hikâyesi, merkezî kahramanı hatırlatacak bir şekilde, çeşitli varyantlarda ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Bu bakımdan Almambet, destanın âdeta ikinci merkezî kahramanı gibidir. Gerek merkezî kahramana yakınlığı açısından gerekse destanda üstlendiği roller bakımından Almambet, figüratif yapının baş kahramanlarından biri olma vasfını taşır. Almambet'in tarihî şahsiyetini tespit etmek amacıyla yapılan araştırmalarda, destanî hayat hikâyesinin tarihte yaşamış çeşitli şahsiyetler arasında birtakım paralellikler bulunduğu öne sürülmüştür. Şüphesiz, Almambet'in tipolojisinin oluşumunda tarihsel şahsiyetlerin etkisinin bulunması muhtemeldir. Fakat destanla ilgilenen araştırmacıların ileri sürdüğü bu görüşlerin henüz kesinlik kazanmadığını, Almambet'in tarihte yaşamış bir gerçek bir şahsiyet olup olmadığı sorusuna dahi kabul edilebilir bir cevap üretilmediğini söylemek gerekir. Manas destanının genellikle birkaç katmandan oluştuğu, yüzyıllara dayanan sürekliliği sayesinde devamlı güncellendiği dikkate alındığında, Almambet'in tipolojisinin de bu güncellemeden uzak kalamayacağını söylemek mümkündür.

Destanın muhtelif varyantları karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alındığında, Almambet'in tipolojisinin oluşumunda farklı dönemlere işaret eden birtakım unsurlara rastlanmaktadır. Destanda Almambet 'in en önemli özelliği, inanç kahramanı olarak temayüz etmesidir. Her şeyden önce, yeni bir dini benimseyerek inanç kahramanı hüviyetine sahip olan Almambet, yeni bir zihniyet edinme sürecinin çatışmalarını da bünyesinde barındırır. Putperest inancından vazgeçip, İslamiyet'i benimseyen kahraman, öteki konumundan ideal kahraman konumuna ulaşır. Onun erginleşme sürecini işleyen epizodun temel gayesi, hem fiziki olarak savaşçılık becerilerini nasıl kazandığını hem de Müslüman kimliğini edinerek manevi erginleşmesine nasıl ulaştığını açıklamaktır. Bu bakımdan destanın katmanlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda Almambet epizodu İslamlaşma sürecinin somut örneklerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan Manas destanı ve Almambet epizodu ile Satuk Buğra Han ve Oğuz Kağan destanı arasında motif ve tipolojik özellikler bakımından dikkate değer ortaklıklar bulunmaktadır. Özellikle Orozbekov varyantında bu ortaklıklar daha belirgindir. Dolayısıyla Almambet'in toplumsal zihniyet değişiminin etkilerini temsil eden bir tip olduğunu, İslamlaşma süreciyle esas tipolojik özelliğini kazandığını söylemek mümkündür.

Almambet'in dikkat çekici özelliklerinden biri de birtakım olağanüstü becerilere sahip olmasıdır. Onun sihirlere ilgili bilgilere vakıf olması ve belki de en önemlisi yada taşını kullanabilmesi, ilk bakışta destanın arkaik tabakasına ait özellikler olduğunu hatırlatmaktadır. Elbette daha arkaik tabakadan tevarüs eden özellik olarak kabul edilmesi muhtemel olmakla birlikte, destanın İslamileştirme eğilimiyle de açıklanabilir. Bu bakımdan Almambet'in destanın yüzyıllar içinde teşekkül eden katmanlarına bağlı olarak değişik dönemlerini temsil ettiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Akmataliyev vd. 2016. *Er Eşim-Makal-Lakaptar*. El Adabiyatı Seriyası 13. Tom. Bişkek: Print Ekspres.
- Aliyev, S. 1995. Cayçı. *Manas Ensiklopediyası*. I. Tom. Bişkek. 195.
- Botoyarov, K. 1995. Kırk Çoro. *Manas Ensiklopediyası*. I. Tom. Bişkek. 379.
- Caynakova, A. 1995. Aruuke, *Manas Ensiklopediyası*. I. Tom. Bişkek. 99.
- Caynakova, A. ve A. Boronov 1995. Külçora. *Manas Ensiklopediyası*. I. Tom. Bişkek. 361-363.
- Çakır, E. 2017. Satuk Buğra Han Tezkiresi Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeribaş, M. 2012a. *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çeribaş, M. 2012b. Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbekov Varyantında Aidiyet Duygusu ve Türk Kimliği. *Türk Dünyası Araştırmaları*. S:196. 201-228.
- Çeribaş, M. 2013. Kırgız Türklerinin Mitlerinde ve Efsanelerinde Olağanüstü Varlıklar, Bu Varlıklara Dair Anlatmalar ve İnanmalar. *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. 173-200.
- Çeribaş, M. 2021. Türk Dünyasında Halk Bilimi Çalışmaları. *Halk Bilimi El Kitabı*. Ed. M. Aça. 4. Basım. Ankara: Nobel Yayınları. 85-109.
- Çöloğlu, R. 2021. Cusup Mamay'ın Toltoy Destanı İnceleme-Metin. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Niğde Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duymaz, A. 1997. *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eden, J. 2019. *Warrior Saints of the Silk Road: Legends of the Qarakhanids*. Leiden: Brill.
- Jirmunskiy, V. M. 2011. *Türk Kahramanlık Destanları I.- II. bölüm*. çev. M. İsmail, H. Arslan- Erol. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, D. 2010. "Kalmak": The Enemy in The Kazak And Kırgız Epic Songs. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 632, 167-178.
- Kayhan, Ş. 2005. *Manas Destanının Tarihî Tabakaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. 2016. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mamirov, M. 2017. Manas Eposunun Tarihiy Tamırlarınan. *Klassikalık İzildöölör. 2.Tom Manas: Tarih, Genezis, Tipologiya*. Bişkek: Print Ekspres. 431-464.
- Manas 1986. *Manas: Sayakbay Karalayevdin Variantı Boyunça*. II. Kitep. Tüz. S. Musayev-M. Mukasov. Frunze: Kırgızstan Basması.

- Manas 1995. Manas, *Kırgız Elinin Baatırdık Eposu: Sagımbay Orozbekovdun Variantı Boyunça I-Kitep*. Bişkek: Kırgızstan Basması.
- Manas 2006. Manas, *Kırgız Elinin Baatırdık Eposu: Sagımbay Orozbekovdun Variantı Boyunça VI-Kitep*. Bişkek.
- Manas 2014. Manas, *Kırgız Elinin Baatırdık Eposu: Sagımbay Orozbekovdun Variantı Boyunça VIII-IX*. Kitep. Bişkek.
- Mukasov, M. 1995. Averde. *Manas Ensiklopediyası* I. Tom. Bişkek. 32-33.
- Mukaşeva, K. 1995. Sarala. *Manas Ensiklopediyası* II. Tom. Bişkek. 178-179.
- Musayev, S. 1995. Manastın Syüceci. *Manas Ensiklopediyası* II. Tom. Bişkek. 5-65.
- Musayev, S. 2004. Sagımbay Orozbek Uulu. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*. 2.Tom. Bişkek. 194-266.
- Ocak, A. Y. 2010. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orazbakova, C. 1995. Manas Destanındaki Atların Tipleri. *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni*. Ankara: AKM Yayınları.
- Orozobaev, M. 2014. *Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, İ. 2013. Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı. *Bengü Bitig. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ed. B. Gül, F. Ağca, F. Gökçe. Ankara: Öncü Kitap. 467-488.
- Reichl, K. 2011. *Türk Boylarının Destanları*. Çev. M. Ekici. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Roux, J. P. 2002. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. A. Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Saaliyeva, D. 1995. Közkamandar. *Manas Ensiklopediyası* I. Tom. Bişkek. 333-334.
- Sarıpbekov, P. 1995a. Almambet. *Manas Ensiklopediyası*. I. Tom. Bişkek. 81-83.
- Sarıpbekov, P. 1995b. Azizkan. *Manas Ensiklopediyası*. I. Tom. Bişkek. 41.
- Temur, N. 2011. *Folklor ve İdeoloji: Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958*, Ankara: TKAÉ Yayınları.
- Temur, N. 2012. *Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Tölöyev, C. 1995. Aykoco. *Manas Ensiklopediyası*. I. Tom. Bişkek. 43-44.
- Useev, N. 2017. *Manas Eposu cana Orhon-Yenasay Cazma Estelikleri: Tildik Okşoştuktar menen Kaarmandar Paralleli*. Bişkek.
- Useev, N. 2019. Manas Destanı'nda Yer Alan Almambet ve Kül Çoro İsimli Kahramanlar ile Tarihte Yaşamış Tunyukuk ve Küli Çor Arasındaki Benzerlikler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, 115-138.
- Yıldırım, S. 2015. *Kazakların Dariyğa Kız Destanı*. Ankara: Kalem Kitap.

Yıldız, N. 1995. *Manas Destanı W. Radloff ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldız, N. 2017. Manas Destanı'nda Dinî Şahsiyetin Efsanevi Şahsiyete Dönüşmesi: Ebu Nasır Samanî'den Aykoco'ya. *Millî Folklor*. S. 115. 119-132.

Yılmaz, M. 1999. Manas Destanı'nın Epik Kurallara Göre İncelenmesi, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.